

Людмила Новаківська

**О. Д. ГАЛАХОВ – АВТОР НАВЧАЛЬНИХ ПОСІБНИКІВ
ЗІ СЛОВЕСНОСТІ**

В статті актуалізовано досвід створення підручників та хрестоматій з літератури для гімназій у ХІХ столітті, зокрема показано внесок авторитетного педагога-словесника Олексія Дмитровича Галахова (1807–1892) у справу хрестоматизації навчального процесу в середній школі. Оскільки цілісні дослідження про життя та науково-педагогічну діяльність О. Галахова практично відсутні, в роботі подано основні віхи життя і діяльності словесника як літературного критика, педагога, автора навчальних посібників. Окреслено його погляди на методику викладання літератури в школі. Переважно увагу приділено аналізу його «Повної російської хрестоматії» та «Історії російської літератури».

Ключові слова: словесність, хрестоматія, історія літератури, методика викладання літератури.

Сучасна методика викладання літератури спирається на цінний досвід педагогів-словесників минулого, прагне враховувати уроки цього досвіду та розвивати кращі традиції вітчизняної школи. Історія методичної думки нерозривно пов'язана з іменами відомих діячів науки і культури, літераторів і педагогів, які були першими авторами навчальних посібників, статей з проблем теорії та історії словесності, з питань виховання і навчання.

40–80-і роки ХІХ століття вважаються періодом становлення словесності як навчальної дисципліни і методики викладання літератури як науки. Словесність як навчальна дисципліна знаходить своє вираження, перш за все, в підручниках, посібниках, хрестоматіях. Значний вклад у розвиток методики словесності, у процес її хрестоматизації зробив Олексій Дмитрович Галахов (1807–1892). Його ім'я маловідоме широкому загалу словесників і у вітчизняній методиці літератури майже не згадується. Педагогу присвячені невеликі статті у енциклопедичних словниках [2; 4], а також нариси у деяких підручниках з методики викладання російської літератури [1; 8]. З історичних джерел ми можемо посилатися на біографічний нарис М. Мазаєва, опублікований в «Історичному віснику» в 1893 році [6] та некролог, підготовлений Л. Майковим і вміщеним у «Журналі Міністерства народної освіти» (1892) [7]. Принагідно про О. Галахова та його хрестоматії згадується у публікаціях О. Вдовіна, Л. Кисельової, Р. Лейбова, А. Сенькіної, Т. Степаніщевої, які ввійшли до збірника наукових праць «Хрестоматійні тексти: російська педагогічна

практика XIX ст. і поетичний канон» (2013) [10]. Оскільки бракує сучасних цілісних досліджень про О. Д. Галахова, виникає необхідність проаналізувати його спадщину як педагога-словесника, автора перших хрестоматій з літератури, що і є метою нашої статті.

Олексій Дмитрович Галахов народився у містечку Сапожок Рязанської губернії. Він з'явився на світ 1 січня 1807 року в сім'ї небагатого поміщика, закінчив з відзнакою рязанську гімназію. У 1822 році вступив до Московського університету спочатку на юридичний факультет, який згодом змінив на фізико-математичний. На факультеті в той час працювало декілька діяльних, ерудованих професорів, якими захоплювалося студентство, в тому числі і Галахов. Під їхнім впливом та керівництвом молодий студент написав навіть кілька статей з природознавства, хоч ні математиком, ні натуралістом так і не став [7, с. 125]. Закінчивши університет, О. Галахов присвятив себе педагогічній діяльності в Москві. Спочатку давав приватні уроки арифметики та російської мови, а згодом був призначений помічником інспектора казеннокоштных студентів в університеті. У 1832 році отримав посаду учителя російської мови в Олександрійському сирітському інституті. Поступово арифметика відійшла на задній план, і Галахов повністю віддався викладанню мови та словесності. Окрім Олександрійського, він викладав ці предмети і в Миколаївському сирітському інституті (з 1839 року).

Л. Майков у некролозі з приводу смерті педагога відзначав, що досягнення О. Галахова, як викладача словесності, полягало в тому, що він «оживив цю частину навчального курсу свіжішими поняттями і співчуттям до нових явищ літератури. В руках старих учителів викладання відрізнялося схолатизмом і схилянням перед старими літературними зразками. Галахов же, як і вся молодь двадцятих років, захоплювався Пушкіним; літературні симпатії такого наставника не могли не відобразитися і на його викладанні» [7, с. 126]. Молодий викладач постійно шукав нові форми ознайомлення учениць з літературними творами. Сам О. Галахов згадував, що, викладаючи в Миколаївському сирітському інституті, він зі своїм колегою-словесником П. Кудрявцевим влаштували особливий клас читання, яке вихованки вважали найприємнішим уроком, кращою нагородою для себе. «На цих читаннях ми знайомили їх з капітальними творами нашої літератури, які до цього були їм відомі лише за назвами творів та іменами їх авторів. Вони прочитали Жуковського, Пушкіна, Гоголя, Лермонтова. Це розвивало їхній естетичний смак, привчало відчувати і оцінювати досягнення етичних творів» [7, с. 126]. Займаючись практичною педагогічною діяльністю, О. Галахов бачив прогалини у навчально-методичному забезпеченні навчального процесу, тому вирішив підготувати і видати кілька збірників, які мали слугувати посібниками у процесі вивчення мови та словесності. Першим із них мала бути хрестоматія для дітей, другим – хрестоматія як посібник з

курсу теорії красномовності і поезії, третім – історична хрестоматія, як додаток до курсу історії літератури [7, с. 126]. Насправді порядок видання цих посібників був зовсім іншим. Спочатку, у 1842 році, з'явилася «Повна російська хрестоматія або зразки красномовності і поезії, запозичені з кращих вітчизняних письменників», а лише згодом «Російська хрестоматія для дітей» (1843). Якщо остання хрестоматія перевидавалася уже по смерті її автора кілька разів, то «Повна російська хрестоматія» витримала більше трьох десятків перевидань, а ще більше наслідувань. Слід відзначити, що хоча ця хрестоматія мала майбутнє, вихід її був зустрінутий неоднозначно. С. Шевирев надрукував у журналі «Москвитянин» об'ємний і суворий розбір [9], на який О. Галахов відповів запальною антикритикою, і в цьому його активно підтримував В. Белінський у «Вітчизняних записках». С. Шевирев критикував хрестоматію за те, що О. Галахов розмістив у ній твори новітніх письменників, зокрема М. Лермонтова і О. Кольцова. Рецензент ставився з пересторогою до цих авторів, але, як показав час, О. Галахов став першим, хто вирішив популяризувати творчість М. Лермонтова. Він включив до хрестоматії чимало його творів: «Ветка Палестины», «В минуту жизни трудную», «Пророк», «Спор», «Выхожу один я на дорогу», «Парус», «Казачья колыбельная песня», уривок з «Мцыри», «Демона», «Героя нашего времени». Це свідчить про літературні та естетичні смаки самого педагога, який постійно прагнув знайомити учнів з новим явищами літератури. Варто зазначити, що О. Галахов був прихильником історичного вивчення словесності, але важливого значення надавав ознайомленню гімназистів із сучасною літературою.

Перші два видання хрестоматії включали дві частини («Красномовство» і «Поезія»), твори в них розташовувалися за жанровим принципом. З 1849 до 1859 книга уже виходила в трьох частинах («Красномовство», «Поезія», «Примітки» (історико-літературні)). З 1861 року О. Галахов повернувся до двохтомного формату («Проза», «Поезія»), в якому хрестоматія виходила до 1918 року. Всі видання піддавалися суттєвій переробці, особливо це стосується 1844–1853 і 1861–1866 років, які співпадають з періодами найбільшої педагогічної активності в країні, що супроводжувалася хрестоматійним «бумом».

У ХІХ столітті хрестоматіями супроводжувалися курси словесності для різних типів навчальних закладів. Найбільш значущі з них: «Досвід історичного огляду російської словесності з хрестоматією, розміщеною за епохами, Ореста Міллера» (СПб., 1865), «Російська хрестоматія з примітками» (СПб., 1867) А. Філонова, «Російська хрестоматія: Пам'ятники давньоруської літератури і народної словесності» (М., 1894) Ф. Буслаєва, «Історична хрестоматія з російської словесності В. Сіповського» (СПб., 1900), але хрестоматія О. Галахова стала своєрідним взірцем для їх створення.

Хрестоматія (грец. chrestomatheia – chrestos – гарний, корисний + mathano – вивчаю) – навчальний посібник, який становить збірник вибраних творів письменників, учених, критиків або уривки з них. Сама назва «хрестоматія» вказує на те, що в книзі такого типу можуть бути представлені тільки кращі твори, тобто зразкові, класичні.

На початку 40-х XIX ст. років поняття «хрестоматія», як і сам вид цього навчального посібника, сприймалися як явище досить нове у вітчизняній практиці викладання словесності, тому О. Галахов у першому виданні своєї книги вважає за потрібне пояснити власне бачення хрестоматії, її призначення і принципи укладання. Він вважає, що «з плином часу втратилося первинне значення цього слова: ним стали називати прозові та віршовані твори, розміщені повністю або уривками» [5, с. 2].

У сучасному педагогічному контексті хрестоматія, за Галаховим, може мати дві мети: «або запропонувати практичне керівництво до поступового вивчення мови, або запропонувати приклади різних словесних творів, що називається практичним курсом вивчення літератури» [5, с. 2]. Свій навчальний посібник він призначає для другої мети – практичного вивчення словесності, предметом, якого, на його думку, є «вишукані зразки красномовності та мови» [5, с. 2]. При цьому О. Галахов наголошує на тому, що ці «вишукані зразки словесних мистецтв, цілком чи частинами, мають бути багатими за змістом, чудовими за висловлюванням. ...Обов'язок хрестоматії – дати зразки мови. Гарна мова – це суттєва ознака всіх її статей, необхідна умова для розміщення усього твору чи уривка, conditionquanon [5, с. 2].

На власне запитання: «Якою мовою мають бути написані зразки красномовності і поезії, розміщені в хрестоматії?» – Галахов однозначно відповідає: «...мовою теперішнього часу, яку чуємо з уст освічених людей, якою пишуть наші освічені письменники ...Вчити зразки мови минулого, застарілого, не тільки марно, але й шкідливо: і хрестоматія повинна їх відкинути. Останні складають уже предмет історії літератури: їх треба не вчити, а вивчати» [5, с. 4–5]. Галахов дотримувався цього принципу і при укладанні своєї хрестоматії: він намагається звільнитися від текстів, написаних у 18 ст. і переважно друкує твори сучасних авторів. Не випадково, згодом йому поставлять в заслугу той факт, що він вперше ввів у шкільну програму імена «нових» письменників: Пушкіна, Лермонтова, Гоголя, Тургенєва, Тютчева, Толстого.

«Повна російська хрестоматія» (Аналізуємо видання 1853 року. – Л. Н.) чітко структурована, вона складається з трьох частин. Перша частина «Красномовство» ділиться на кілька розділів: «Ораторське мовлення» (підрозділи: «Духовне вітійство», «Світське вітійство», «Маніфести, заклики, високі рескрипти»), «Історичні твори» (підрозділи: «Розповіді (власне історія, біографії і характери)», «Описи (власне описи, подорожі)»,

«Дидактичні твори (роздуми, розбори творів мистецтва)», «Додатки», в яких пропонуються зразки таких форм творів, як розмова та листи, що є досить цікавими формами і для сучасного учня. Всього ця частина нараховує 169 творів і уривків з творів. Всі тексти різні за типами, жанрами, тематикою.

Друга частина – це посібник для вивчення теорії поезії. Він містить твори і фрагменти з творів трьох родів літератури: епосу, лірики, драми. Наведені приклади чудово ілюструють історію окремих жанрів і форм від античності до середини ХІХ ст. Тут широко представлені і вітчизняна, і західноєвропейська література. Серед представлених зразків – твори відомих авторів (для деяких з них вони були прижиттєвими публікаціями) – В. Жуковського, О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Гоголя П. Єршова, О. Кольцова, Я. Дельвіга, О. Одоевського, І. Крилова, А. Майкова, О. Грибоедова. Всього ця частина налічує 346 зразків. Слід відзначити, що гідне місце в цій частині посідають фольклорні твори: думи, казки, билини, представлений давньогрецький епос, переклади з індійського, персидського, німецького, фінського, іспанського, чеського, болгарського, сербського епосу.

Неабияке значення мала третя частина хрестоматії, яка містила ґрунтовні коментарі практично до всіх великих творів, вміщених в двох перших томах. До того ж у ній запропоновано біографії і проаналізовано творчість 43 письменників, охарактеризовано окремі літературні поняття. Ця частина цікава і з методичної точки зору, оскільки в ній пропонуються завдання для учнів переважно на співставлення творів, а також зразки розборів літературних текстів різних жанрів.

Загалом у «Повній російській хрестоматії» серед авторів текстів знаходимо офіційних керівників народної освіти, іменитих професорів, весь літературний «пантеон». Недарма ця хрестоматія була схвалена не тільки прогресивним учительством, яке побачило в ній першу спробу подолання методичної рутини, але й такими представниками консервативної професури, як П. Плетньов, котрий зустрів її позитивною рецензією, і Ф. Буслаєв, за наполяганням якого вона була рекомендована як навчальний посібник.

Ряд задуманих О. Галаховим хрестоматій мали завершитися виданням збірника як посібника для вивчення історії російської словесності. Перший том такого збірника з'явився у 1848 році, але його назва вказувала на зовсім інше призначення: «Історична хрестоматія церковно-словянської і російської мови. Т. I (ІХ–ХVІІІ століття)». Згодом була підготовлена і видана «Історична хрестоматія нового періоду російської словесності» (1861–1864). Вони також неодноразово перевидавалися і служили посібниками для вивчення словесності.

О. Галахов не був професійним філологом, тому, коли у 1850 році йому було доручено разом з Ф. Буслаєвим скласти конспект з російської

мови та словесності, то на професора Ф. Буслаєва лягли обов'язки обробки тієї частини конспекта, яка стосувалася мови, а Галахов зайнявся історико-літературним відділом. Це була перша така програма-конспект з викладання вітчизняної словесності. Слід відзначити, що у змісті автор вказував не лише методи викладання, але й прізвища авторів та назви творів, які рекомендувалися для вивчення на уроках в школі[3].

Ще в 30-х роках О. Галахов став займатися літературною критикою, друкуючи свої статті в різних періодичних виданнях: «Московському телеграфі», «Літературній газеті», «Синові Вітчизни», «Телескопі», «Санкт-Петербурзьких відомостях», «Російській старовині», «Сучасникові», «Вітчизняних записках», «Віснику Європи» та інших. Найтіснішою була його співпраця з «Вітчизняними записками», де він пропрацював з 1839 до 1856 року і окремі статті підписував псевдонімом «Сто один».

1856 році О. Галахову запропонували роботу на кафедрі російської мови і словесності в Миколаївській академії генерального штабу в Петербурзі. В 1863 році він був призначений членом ученого комітету Міністерства народної освіти, а в 1865 – призначений ординарним професором російської словесності Петербурзького історико-філологічного факультету, хоча паралельно ще декілька років продовжував працювати і в академії.

Цінним внеском у наукову розробку історії літератури стала його праця «Історія російської словесності, давньої і нової» у двох частинах (1863 р., 1875 р.). Це було досить об'ємне видання, яке нараховувало більше тисячі сторінок, що виключало можливість його використання в якості регулярного посібника для учнів, тому згодом у 1879 році з'явилася дещо скорочена «Історія російської словесності», як підручник для середньо-навчальних закладів, який відповідав навчальному планові, затвердженому Міністерством народної освіти. За цим підручником гімназисти готувалися до уроків, а двохтомний варіант більше призначався для викладачів, хоч безсумнівно ним могли користуватися і учні, тому що він був доступний для них у шкільних бібліотеках. Своєрідним додатком до цих посібників стала «Історична хрестоматія нового періоду російської словесності» в двох частинах. Цей збірник за якістю виконання, за багатством і ґрунтовністю текстів можна поставити в один ряд з кращими творами автора.

Отже, Олексій Дмитрович Галахов зробив помітний внесок у розвиток вітчизняної методики викладання словесності. Ним підготовлено цілий ряд оригінальних, кращих у свій час підручників і хрестоматій, за якими знайомилися з літературою не одне покоління гімназистів. На ці підручники посилались, досвід Галахова враховували всі автори навчальних і методичних посібників ХІХ – поч. ХХ ст. До того ж Галахов чітко визначив роль хрестоматії. Вона, на його думку, має стати настільною книгою для різноманітних практичних вправ, серед яких

найголовніші – це читання, вивчення напам'ять, розбір і наслідування, усні і письмові перекази прочитаного, скорочення та розширення текстів. Слід відзначити, що укладачеві ніколи не зраджував смак, і він завжди дотримувався свого правила захоплюватися красою мови і думок, а не авторитетом письменника. Він вважав, що метою вивчення словесності є безпосереднє і свідоме знайомство з найвідомішими творами художньої літератури, як вітчизняної так і зарубіжної. На запитання: скільки треба читати на уроках словесності, він відповідав: «Не все, але багато» [1, с. 78]. Галахов завжди був прибічником безпосереднього, практичного знайомства учнів зі зразковими творами новітніх письменників за їхніми текстами, а не за підручником, і послідовно дотримувався естетичного принципу у вивченні словесності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богданова О. Ю. Методика преподавания литературы / О. Ю. Богданова, С. А. Леонов, В. Ф. Чертов. – М. : Академия, 2000. – 400 с.
2. Брокгауз Ф. Энциклопедический словарь : в 86 томах / Ф. Брокгауз, И. Эфрон. – СПб., 1890–1907. – Т. VIIа. – С. 890.
3. Буслаев Ф. Конспект русского языка и словесности для руководства в военно-учебных заведениях, составленный на основании наставления для образования воспитанников военно-учебных заведений / Ф. Буслаев, А. Галахов. – СПб. : Типография Штаба военно-учебных заведений, 1852. – 100 с.
4. Галахов А. Д.: биографическая справка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : /az.lib.ru/g/galahow_a_d/text-0010.shtml.
5. Галахов А. Д. Полная русская хрестоматия : в 3 ч. / А. Д. Галахов. – М. : Университетская типография, 1853. – Ч. I. – 551 с., Ч. II. – 432 с., Ч. III. – 223 с.
6. Мазаев М. П. Алексей Дмитриевич Галахов (Биографический очерк) / М. П. Мазаев // Исторический весник. – 1893. – Т. 51. – № 1. – С. 238–256.
7. Майков Л. А. Д. Галахов. Некролог / Л. Майков // Журнал Министерства народного просвещения. – 1892. – Ноябрь. – С. 124–133.
8. Методика преподавания литературы : учебная хрестоматия-практикум для студентов высших педагогических учебных заведений / авт.- сост. Б. А. Ланин. – М. : Эксмо, 2007. – 512 с.
9. Шевирев С. П. Полная русская хрестоматия... / состав. А. / С. П. Шевирев // Москвитянин. – 1843. – Ч. 3. – № 5. – С. 218 – 248; № 6. – С. 501–533.
10. Acta Slavica Estonica IV. Труды по русской и славянской филологии. Литературоведение, IX. Хрестоматийные тексты: русская педагогическая практика XIX века и поэтический канон / под. ред. А. Вдовина, Р. Лейбова. – Тарту, 2013. – 345 с.